

Vogelbalans 2019

Thema Afrikagangers

Inhoud

- Afrikagangers, wanneer bij ons? 4
- Fenologie Afrikagangers 5
- Met bagage op weg naar Afrika 6
- Van toendra via wad naar Afrika 7
- Het moment van hoogwater is onverbiddelijk 8
- Een lus in etappes 10
- Gierzwaluw volgt regen 11
- In augustus voorspellen hoeveel rietzangers terugkomen 12
- Noordwijk of Namibië? De drieteenstrandloper kiest voor het leven 13
- Trekvogels komen terug 14
- Gevaren onderweg 15
- Vogels ringen om rol van Afrika te begrijpen 16
- Problemen in Afrika of in Nederland? 17
- Waardoor we meer weten 18

Inleiding

Ieder jaar trekken waarschijnlijk zo'n twee miljard vogels vanuit Europa en Azië naar Afrika om daar te overwinteren. Deze trekvogels zijn eigenlijk Afrikaanse vogels die een kort uitstapje maken naar de broedgebieden, maar het grootste deel van het jaar in Afrika leven. Voor het merendeel zijn dit zangvogels die van insecten leven, soorten die onze winters ontvluchten omdat er te weinig te eten is. Door monitoringsprojecten in de (vooral Noordwest-Europese) broedgebieden hebben we een redelijk beeld van aantalsontwikkelingen over de laatste 30-40 jaar. We hebben gezien hoe de grote droogte in de Sahel de aantallen rietzangers, gekraagde roodstaarten en grasmussen tussen ca 1970-1988 deed afnemen. Toen de regens weer terugkwamen hebben deze soorten zich deels hersteld, maar oudere reeksen laten zien dat er toch veel verloren is gegaan. Tegenwoordig zien we vooral afnames bij soorten die juist zuidelijk van de Sahel in de meer beboste savanne overwinteren, zoals fitissen, tuinfluiters en grauwe vliegenvangers.

Afrika verandert in hoog tempo. Wat zijn de gevolgen voor 'onze' trekvogels?

Afrika verandert in hoog tempo. De afgelopen decennia is de bevolkingsgroei zeer hoog geweest, en volgens de voorspellingen verdrievoudigt de Afrikaanse bevolking deze eeuw. Dit heeft grote gevolgen voor het landschap: meer landbouw, meer veeteelt, afdammen van rivieren en bossen die verdwijnen. Dit gaat ongetwijfeld grote gevolgen hebben voor de Afrikaanse natuur, en dus voor 'onze' trekvogelpopulaties. Wat die gevolgen precies zijn weten we niet, omdat we nog steeds onttellend weinig weten over de ecologie van trekvogels in Afrika.

Deze Vogelbalans laat zien wat we de afgelopen jaren hebben geleerd van trek en overwintering door gebruik te maken van nieuwe *tracking* technieken. Toch weten we van de meerderheid van de Nederlandse trekvogelpopulaties niet waar ze overwinteren. Geen idee waar onze tuinfluiters, huiszwaluwen of nachtegallen precies de winter doorbrengen! Wat we nodig hebben is een groot programma met als doel om van alle kwetsbare soorten trekvogels te achterhalen waar ze overwinteren. Dat is niet zo moeilijk met de huidige technieken. Moeilijker, maar noodzakelijk, is dat we daarna samen met Afrikaanse collega's in het veld het habitatgebruik en de ecologie van die soorten bestuderen. Dat is de nieuwe uitdaging voor vogelonderzoekend Nederland.

Christiaan Both

lid Wetenschappelijke Begeleidingscommissie Sovon

Christiaan Both onderzoekt bonte vliegenvanger. Foto: Thijs Both

Afrikagangers, wanneer bij ons?

Het seizoen begint eind maart/begin april met de aankomst van de eerste boerenzwaluwen, fitissen en blauwborsten. Tussen half april en begin mei wordt het druk en arriveert ruim de helft van de Afrikatrekkers. De late aankomers hoeven niet eerder dan half mei verwacht te worden. Hieronder bevinden zich soorten als kwartel en bosrietzanger.

Gemiddeld genomen blijven soorten die vroeg present zijn langer in ons land dan zij die later aankomen. Een boerenzwaluw kan in de zes maanden waarin hij bij ons verblijft twee, soms zelfs drie broedsels grootbrengen als alles meezit. Het andere uiterste wordt gevormd door de bosrietzanger, die gemiddeld maar 55 dagen bij ons aanwezig is; een tijdraam waarin plaats is voor één broedsel.

Aankomst en vertrek verschillen gewoonlijk naar leeftijd en geslacht. Doorgaans komen mannelijke vogels vroeger aan dan vrouwen, en oudere vogels eerder dan eerstejaars. Bij de wegtrek is het minder overzichtelijk. Zo zijn er soorten waarvan de jonge vogels het eerst wegtrekken (tapuit), maar ook waarbij het omgekeerd is. De koekoek is van de laatste categorie een markante vertegenwoordiger. Terwijl volwassen koekoeken in juli vaak al in Afrika rondvliegen, blijven jonge vogels bij ons tot in augustus of september, incidenteel nog later.

Los van onze eigen broedvogels zijn er nog soorten die in Afrika overwinteren en ons land op doortrek passeren, zoals regenwulp, beflijster en duinpieper. Bij met name verschillende steltlopers overwintert een deel, soms een ondersoort, in Europa en een ander deel in Afrika. De doortrek van de Afrikagangers vindt in het voorjaar later plaats dan die van de Europa-blijvers. Voorbeelden zijn drieteenstrandloper, rosse grutto en steenloper.

>> De volwassen koekoek vertrekt 1-2 maanden eerder dan een jonge vogel.
Foto: René van Rossum

Fenologie Afrikagangers

De fenologie van veel trekvogels is onderhevig aan verandering. Dat geldt voor zowel Afrika-gangers als Europablijvers. Klimaatopwarming en andere factoren maken aanpassing noodzakelijk. Negen van veertien onderzochte soorten in Engeland blijven steeds langer in het land: ze komen eerder aan en vertrekken later. In theorie kan dat leiden tot meer broedpogingen. Of het in de praktijk zo werkt, en of dat voldoende is om bijvoorbeeld te compenseren voor *mismatch* met voedselpieken, moet nog worden onderzocht.

Verder lezen:

Newson S.E. *et al.* 2016. *Ibis* 158: 481-495.

>> Een boerenzwaluw heeft de tijd om tot drie broedsels groot te brengen.
Foto: Senya van Betteray

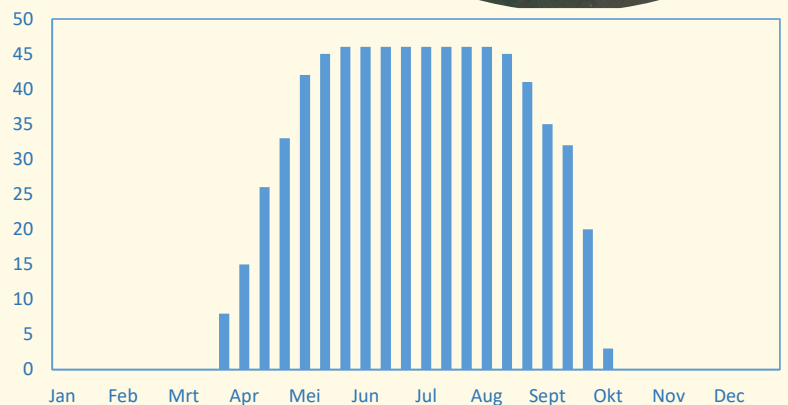
Maand	Jan	Feb	Mrt	Apr	Mei	Jun	Jul	Aug	Sept	Okt	Nov	Dec
Decade	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
boerenzwaluw												
fitis												
visdief												
koekoek												
nachtegaal												
grote karekiet												
gierzwaluw												
wielewaal												
kwartel												
bosrietzanger												

>> Enkele voorbeelden van de aanwezigheid van Afrikagangers in ons land.

>> Eind augustus zijn de wielewalen weer vertrokken.
Foto: René Weenink

>> Visdieven zijn bijna de helft van het jaar bij ons.
Foto: Harvey van Diek

>> Aanwezigheid van in totaal 46 soorten Afrikagangers in ons land.

Met bagage op weg naar Afrika

Sommige vogels vliegen Afrika met bagage in: een ring, geolocator of zendertje. Vogelonderzoekers vinden steeds weer nieuwe manieren om hun studieobject te volgen. Raymond Klaassen (42), onderzoeker bij de Rijksuniversiteit Groningen en Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels, gebruikt zenders en loggers voor gele kwikstaarten, kiekendieven en ruigpootbuiszigers. Zo komt hij meer te weten over trekroutes, overwinteringsgebieden en ruimtegebruik. De gegevens worden gebruikt voor bescherming.

Ringen, loggers en zenders. Wat zijn de verschillen?

'Elke techniek heeft zijn voor- en nadelen. Relatief lang op de markt zijn satellietzenders. Deze zijn groot (en duur) en daarom alleen geschikt voor grote vogelsoorten zoals roofvogels en reigers. Ze geven wel *live* posities door, zodat je de progressie van de vogels kunt volgen, inclusief waar en wanneer ze tijdens de trek doodgaan: verschrikkelijk belangrijk voor de bescherming! Ook GPS-loggers zijn groot en zwaar, maar wel extreem nauwkeurig en ze kunnen duizenden punten verzamelen. Daardoor krijgen we een extreem gedetailleerd beeld van het gedrag. Zo kunnen we wespeneieren omhoog zien schreeven op thermiek! De revolutie die geolocators met zich mee brachten, is dat ze klein genoeg zijn om ook de trekroutes van soorten als boerenzwaluw en bonte vliegenvanger te volgen, zij het wat onnauwkeurig.'

Wat is het meest opzienbarende dat we dankzij zenders weten over Afrika-gangers?

'We weten nu veel meer over een grote *black box* in de jaarcyclus van trekvogels, over de migratie zelf en waar 'onze'

vogels precies overwinteren. Omdat we de bewegingen van individuen kunnen volgen, begrijpen we steeds beter hoe trekvogels hun reizen indelen. Tot nu toe kenden we alleen fragmenten, nu zien we het hele plaatje. We vallen van de ene verbazing in de andere. Grutto's die kilometers hoog vliegen, bonte vliegenvangers die non-stop de Sahara oversteken, boerenzwaluwen die deze oversteek moeten afbreken vanwege tegenwind, Hollandse roerdompen die gewoon naar Afrika knallen.'

Komt er een tijd dat zenders en geolocators ringen overbodig maken?

'Ringwerk levert weinig terugmeldingen op, met name uit Afrika. Dus als we alleen zouden ringen om trekwegen in kaart te brengen, konden we eigenlijk nu al stoppen. Echter, ringwerk levert veel meer op dan alleen informatie over trekwegen. Door vogels te vangen, monitoren we bijvoorbeeld ook aantallen, reproductie, overleving en conditie, waardoor ringwerk een heleboel toegevoegde waarde heeft ten opzichte van zenders en loggers. Ik ben ervan overtuigd dat vogels ringen juist een *boost* zal krijgen van zender- en loggeronderzoek.'

» Raymond Klaassen.
Foto: Rob Buiters

Van toendra via wad naar Afrika

Dankzij tellingen langs de hele flyway (trekroute) van wadvogels werd de afgelopen vijf jaar nog meer bekend over het belang van de Waddenzee. 'We mogen in onze handjes knijpen dat de plannen in de jaren zeventig om de Waddenzee in te polderen niet zijn uitgevoerd', zegt coördinator Marc van Roomen. Dat gebeurde wel met veel gebieden langs de Oost-Aziatische flyway. 'Denk aan de lepelbekstrandloper en grote kanoet. Hun aantallen zijn gecrasht doordat belangrijke wadgebieden in Azië verdwenen. Langs onze trekroute, de Oost-Atlantische flyway, is het lang niet zo slecht gesteld als daar, maar we moeten alert blijven.'

In januari 2014 en 2017 werden alle belangrijke watervogelgebieden langs de Atlantische kust tussen Noorwegen en Zuid-Afrika geteld. Voor trekvogels die in het noorden broeden en in Afrika overwinteren is de Waddenzee vaak een onmisbare schakel. Onmisbaar is het gebied ook voor veel vogelsoorten die er broeden. De tellingen laten zien hoe vogelpopulaties zich ontwikkelen. Er zijn er drie grote lijnen te ontdekken.

Laag broedsucces

Broedende scholeksters, visdieven en kokmeeuwen hebben het zwaar. Hun broedsucces in de Waddenzee is structureel te laag en de aantallen dalen. Ook elders langs de flyway nemen hun broedpopulaties af, maar niet zo sterk als in het Waddengebied. Kluut en bontbekplevier doen het goed op het niveau van de hele flyway, maar niet in de Waddenzee. Voor deze soorten kun je de Waddenzee gerust een zwakke schakel noemen.

>> Scholekster. Foto: Bruno Ens

>> Lange lepelaar. Foto: Willem van Manen

Viseters floreren

Bijna een vijfde van de Europese lepelaars nestelt in de Waddenzee. De aantallen namen hier met name na de eeuwwisseling spectaculair toe en het broedsucces was ook lange tijd heel hoog. Steeds meer lepelaars blijven in Europa overwinteren en die vogels broeden succesvoller dan de Afrikaanse overwinteraars. Ook aalscholver en grote stern, soorten die eveneens vis eten, nemen langs de flyway toe.

Siberische steltlopers in de knel

Rosse grutto's en kanoeten die op de arctische toendra van Siberië broeden nemen in aantal af. Ze maken een belangrijke pitstop in de Waddenzee en overwinteren in Afrika. Tijdens de integrale tellingen zijn veel lagere aantallen genoteerd dan veertig jaar geleden. Door klimaatverandering warmt hun broedregio op en valt de insectenpiek te vroeg voor de opgroeiende kuikens. Als de voedselsituatie in de Waddenzee goed is, kunnen de volwassen vogels eerder naar Siberië vertrekken en misschien het probleem enigszins compenseren.

>> Rosse grutto in broedgebied. Foto: Markus Varesvuo (Agami)

De flywaytellingen zijn uitgevoerd in opdracht van het Programma Naar een Rijke Waddenzee (PRW) en in samenwerking met veel partners, waaronder Wetlands International en BirdLife International. Het laatste rapport is te downloaden via sovon.nl/flyway2019

Het moment van hoogwater

Watervogels tellen langs de Afrikaanse kust: dat is andere koek. 'Vrijwilligerswerk bestaat er niet. In je vrije tijd vogels tellen kan men zich niet veroorloven', legt Marc van Roomen uit. Namens Sovon coördineert hij grootschalige tellingen van wadvogels tussen Noorwegen en Zuid-Afrika. Die brengen veranderingen in de flyway-populaties van trekvogels als rosse grutto en kanoet in beeld.

>> *Wij nemen niet over, maar ondersteunen de plaatselijke organisatie.*

Foto: Hans Schekkerman

Ook in Afrika zijn er regeringen en ngo's die natuurgebieden monitoren. 'Landen als Marokko en Ghana hebben al lang goed lopende watervogeltellingen. In grote, complexe gebieden elders is aanvullende hulp voor de lokale vogeltellers wel noodzakelijk. Bijvoorbeeld op de Banc d'Arguin in Mauritanië. Ik wil echter benadrukken dat de organisatie en rapportage van de telling daar primair in handen van de Mauritiërs is. Wij schuiven vanuit Europa aan, maar nemen de boel niet over. Dat geldt voor alle hulp.'

>> *Telploeg Kameroen.*
Foto: Jaap van der Waarde

is onverbiddelijk

>>Goede voorbereiding en afspraken zijn cruciaal. Foto: Hans Schekkerman

>> Marc van Roomen telt in Mauritië.
Foto: Hans Schekkerman

Stel je de Banc d' Arguin voor als een Waddenzee met, zo ver als je kunt kijken, kleine en grote eilanden. De meeste onbewoond, her en der wonen wat vissers. Het uitgestrekte gebied is niet op één moment te tellen. Van Roomen: 'Je moet weten waar de grote hoogwatervluchtplaatsen met wadvogels zijn. Die tellen we in anderhalve week met ongeveer twintig mensen, waaronder enkele ervaren tellers uit Europa. Motorbootjes zetten ons in groepjes zo dicht mogelijk bij de goede plekken af. Soms moeten we eerst grote afstanden door de woestijn lopen. Goede voorbereiding is cruciaal. Je maakt 's avonds afspraken over wie er waar gaat tellen, je gaat na of er genoeg benzine is, of je gps werkt en er nog voldoende zoet water op voorraad is. Want het moment van hoogwater is onverbiddelijk. Dan moet je er staan.'

Verder lezen:
sovon.nl/onderzoek/flyway

>> Reuzensterren en rosse grutto's in Mauritië.
Foto: Hans Schekkerman

Een lus in etappes

>> Grauwe klauwierman, Foto: Bennie van den Brink

Grauwe klauwieren vliegen niet rechtstreeks van de West-Europese broedgebieden naar hun overwinteringsgebieden in zuidelijk Afrika. Onderzoek met geolocators heeft aangetoond dat ze hun trekvluchten onderbreken met periodes waarin ze langere tijd in bepaalde gebieden blijven hangen (*stopovers*). Tijdens de najaarstrek, die in totaal drie maanden duurt

(blauwe pijlen), pleisteren ze in Zuidoost-Europa (gemiddeld 15 dagen) en het meest langdurig in de noordoostelijke Sahel (53 dagen). De voorjaarstrek (rode pijlen) duurt korter, twee maanden, en ze verblijven dan alleen in Oost-Afrika voor iets langere tijd (8 dagen). Het lijkt erop dat klauwieren op deze manier optimaal gebruik maken van de ruimtelijke variatie in de timing van het regenseizoen binnen het Afrikaanse continent. Ze kiezen het zo uit dat ze op alle locaties arriveren op het moment dat de savanne daar groen is en het insectenaanbod overvloedig.

In het voorjaar houden grauwe klauwieren een veel oostelijkere trekroute aan, via het Arabisch Schiereiland, die in zijn totaliteit 22% langer is ('lusmigratie'). Die omweg heeft waarschijnlijk deels te maken met de betere voedselomstandigheden in de Hoorn van Afrika op dat moment, maar ook met de gunstigere heersende windrichting boven de Arabische woestijn, in vergelijking met die boven de Sahara in deze tijd van het jaar.

Met ultralichte geolocators is het zelfs mogelijk om te achterhalen welke activiteiten zangvogels ondernemen tijdens de trek. Heen en terug naar de overwinteringsgebieden kost grauwe klauwieren een kleine 500 vlieguren, verdeeld over ongeveer 70 nachtvluchten, die tot maximaal 16 uur duren (gemiddeld 7).

Verder lezen:

Tottrup *et al.* 2012. Proc. R. Soc. B 279: 1008-1016.
Bäckman *et al.* 2017. Journal of Avian Biology 48: 309-319.

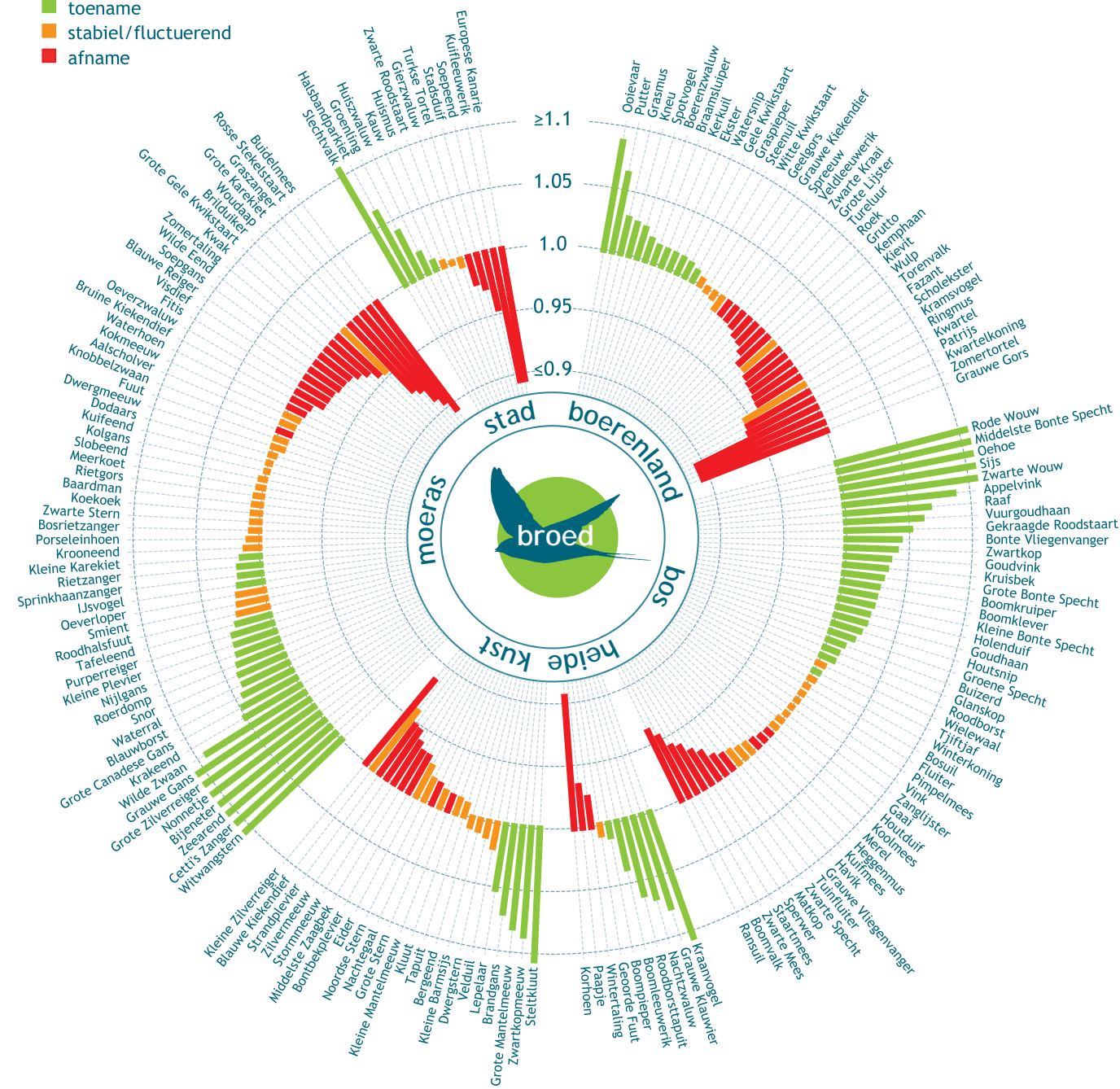

De balans van de vogels

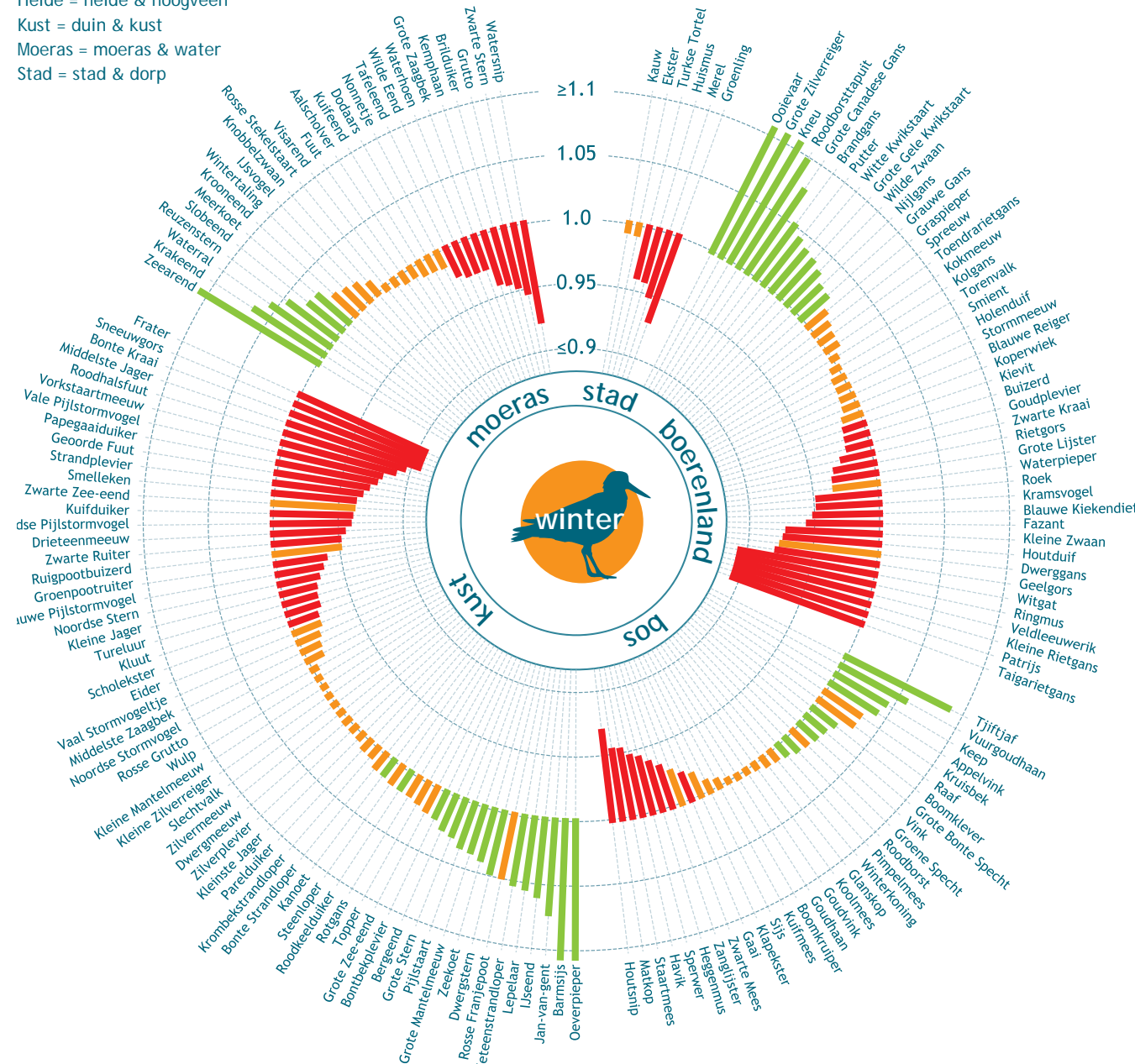
2019

- toename
- stabil/fluctuerend
- afname

Toelichting groepen:
 Heide = heide & hoogveen
 Kust = duin & kust
 Moeras = moeras & water
 Stad = stad & dorp

NEM (Sovon, RWS, CBS, provincies)

Meer weten?

Bekijk onze vogelinformatie online:

- per soort, landelijk:
sovon.nl/soorten

- per provincie:
sovon.nl/provincies

- belangrijke vogelgebieden:
sovon.nl/gebieden

- monitoringrapporten:
sovon.nl/monitoringrapporten

Over de figuren

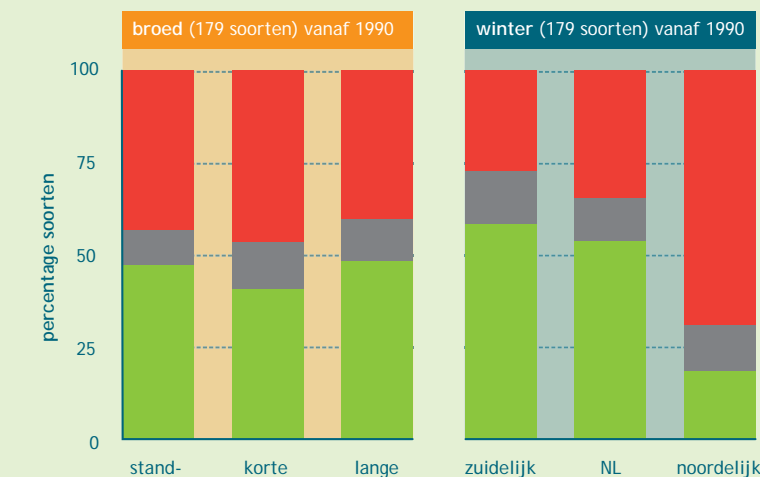
Aantalsontwikkelingen per soort zoals vastgesteld met de landelijke vogelmeetnetten van Sovon en CBS (Netwerk Ecologische Monitoring). Trends van de broedvogels zijn hier vanaf 2007 en komen uit het Meetnet Broedvogels. De trends van doortrekkers en wintergasten zijn vanaf het seizoen 2006/07 en komen uit het Meetnet Watervogels, Meetnet Slaapplaatsen en Punt-Transsect-Tellingen (PTT). Vanwege de betrekkelijk korte periode van 12 jaar zijn de trends gevoeliger voor jaren met erg hoge of lage aantallen dan de langetermijntrends die we in de Vogelbalans 2018 presenteerden.

De soorten zijn gegroepeerd naar het landschap waarin ze het meeste voorkomen. Generalisten zijn arbitrair aan één landschap toegekend. De trends zijn gerangschikt van sterke toename tot sterke afname. De hoogte van de balkjes is een maat voor de sterkte van de aantalsverandering. Een waarde van bijvoorbeeld 1.05 betekent een toename van gemiddeld 5% per jaar en 0.95 betekent een afname van gemiddeld 5% per jaar. Veranderingen groter dan 10% per jaar zijn omwille van de leesbaarheid afgetopt. Gele balkjes betreffen statistisch niet-significante trends.

De balans van de vogels

2019

Hoe vergaat het de vogels die in ons land broeden? En wat laten de aantallen van overwinterende soorten zien? De meetnetten van Sovon en het CBS geven inzicht in de aantalsontwikkeling van bijna alle Nederlandse vogels. Delen we ze in op basis van hun trekgedrag en overwinteringsgebied, dan worden interessante patronen zichtbaar.

Slechts weinig vogelpopulaties zijn op lange termijn stabiel. Afnames en toenames overheersen. Opmerkelijk genoeg laten de langeafstandstrekkers onder de broedvogels (de Afrikaanse gangers) geen negatiever beeld zien dan standvogels en korteafstandstrekkers. Althans, niet als we vanaf 1990 kijken. Want we weten dat veel van deze soorten over een langere periode (vanaf 1960) wel grote verliezen hebben geleden. De recente verhoudingen zijn vooral te danken aan voorzichtig herstel van verschillende langeafstandstrekkers van bos en moeras (z.o.z.).

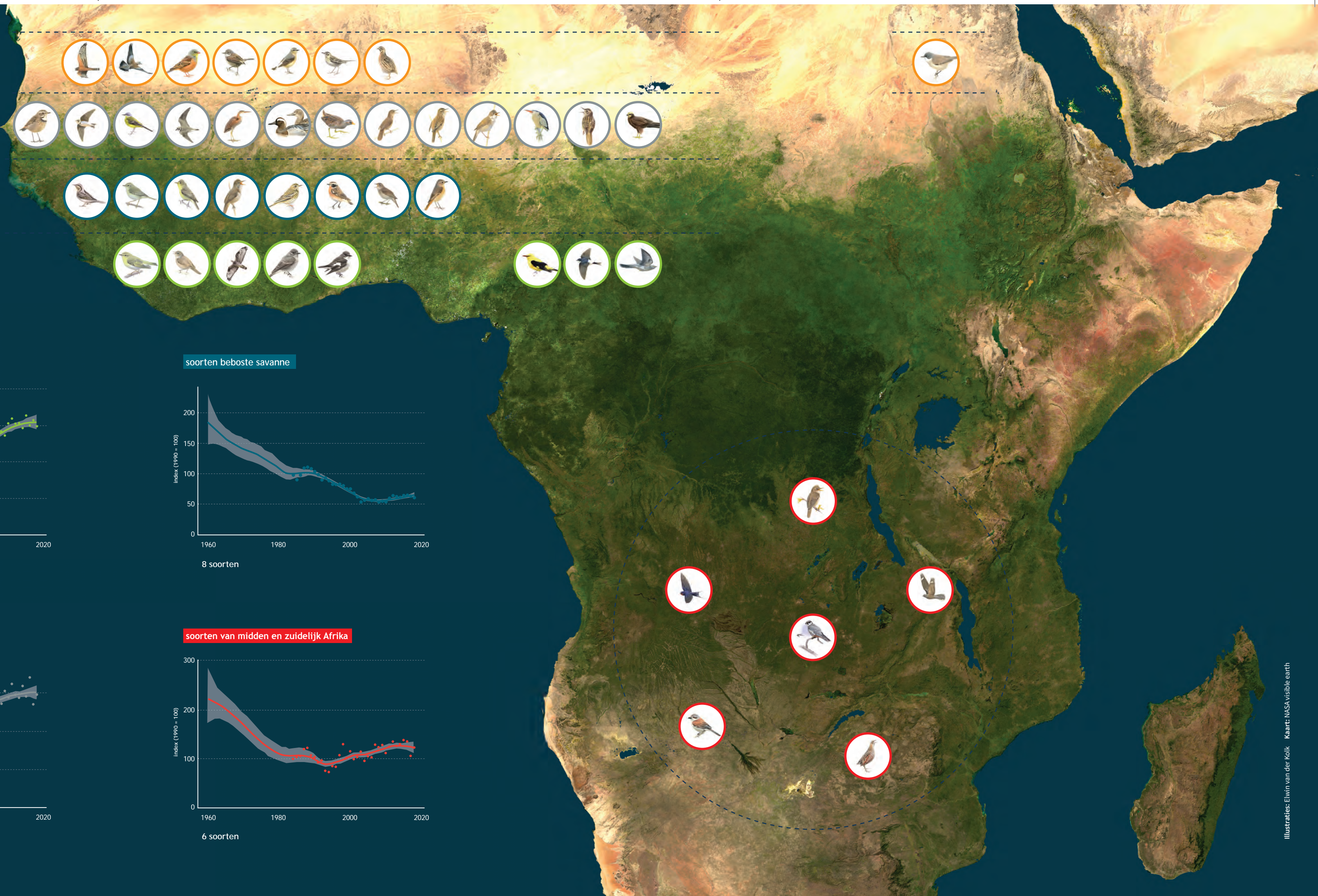
Soorten die grotendeels ten noorden van ons land overwinteren, laten bij ons vooral afnames zien. Denk aan nonnetje en frater. Vogels die vooral in onze streken en zuidelijker overwinteren, nemen juist merendeels toe. Bijvoorbeeld de zilverplevier en roodborsttapuit.

Ontwikkelingen bij Afrikagangers

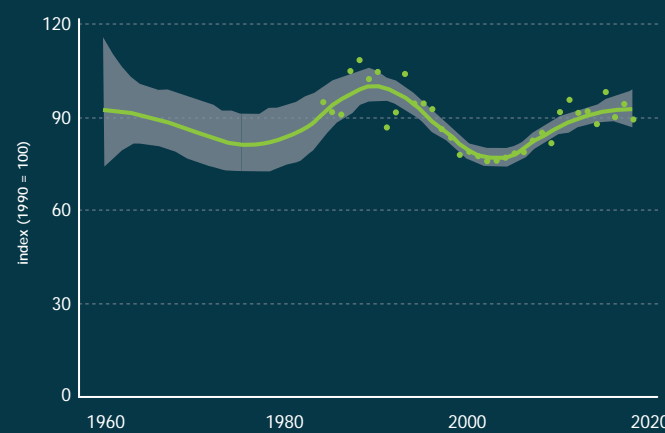
Dankzij tellingen ter plekke, gegevens van GPS-zenders en geolocators weten we inmiddels van veel meer Afrikagangers waar ze ongeveer overwinteren. Dat biedt de gelegenheid om ze in te delen naar overwinteringslocatie en om daarvoor de gemiddelde populatie-index te berekenen. In de figuur hiernaast hebben we de habitats en overwinteringszones van 43 Afrikagangers schematisch aangegeven. Daarbij zijn de soorten ingedeeld in 5 groepen: soorten van droge savannes in de Sahel, van wetlands in de Sahel, van beboste savanne, van het tropische bos (Guineezone en Congobekken) en soorten die in centraal en zuidelijk Afrika overwinteren. De gemiddelde Nederlandse populatietrends zijn voor elke groep berekend.

Duidelijk blijkt dat onze broedpopulaties van soorten die in de droge Sahel en beboste savannes overwinteren het slecht doen. Tien van de zestien vogelsoorten in deze zones nemen af. Bij de soorten van de beboste savanne is na 2000 een kentering te zien, waarbij de soorten na een aanvankelijk sterke afname iets lijken te herstellen. Dat herstel is beter zichtbaar bij de wetlandsoorten van de Sahel en soorten van het tropisch bos. De oorzaken voor de geconstateerde veranderingen zijn deels toe te schrijven aan de gewijzigde omstandigheden in de Sahel. Een zeer natte periode in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw werd gevolgd door extreme droogte in de jaren zeventig en tachtig. Na 1990 werd het weer natter en trad herstel in van populaties die sterk afhankelijk zijn van neerslag, zoals de vogels die in moerassen overwinteren.

Maar bij deze ontwikkelingen spelen natuurlijk ook omstandigheden in het broedgebied (is de soort bijvoorbeeld wel of geen boerenlandvogel?) en trekomstandigheden mee. Over het algemeen staan populaties langeafstandstrekkers zowel in Nederland als in Europa onder druk en prijken ze prominent op de Rode Lijst.

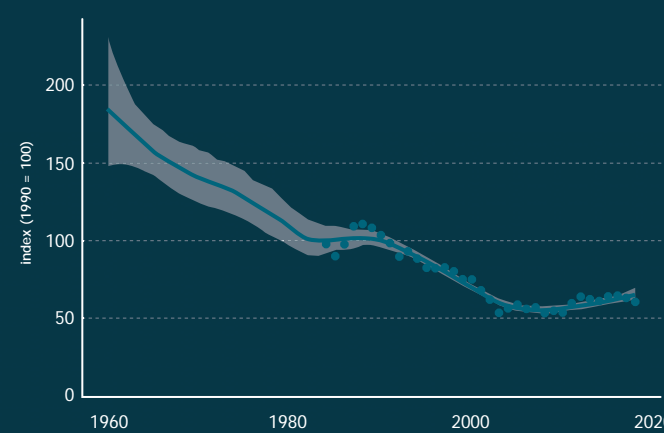

soorten tropisch bos

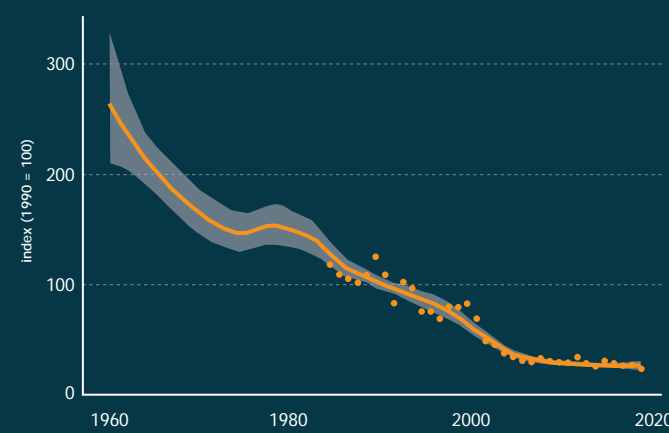
8 soorten

soorten beboste savanne

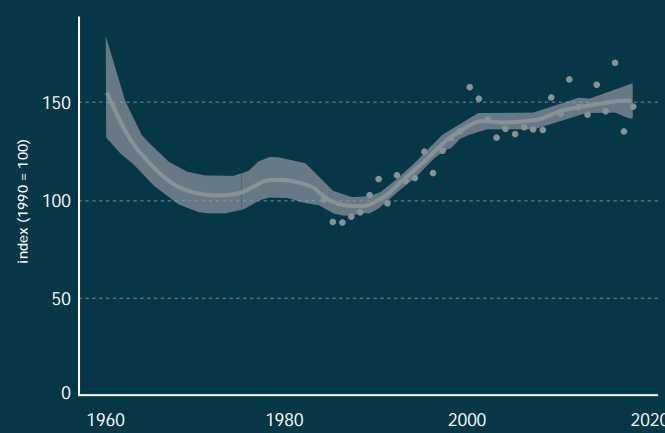
8 soorten

soorten droge Sahel

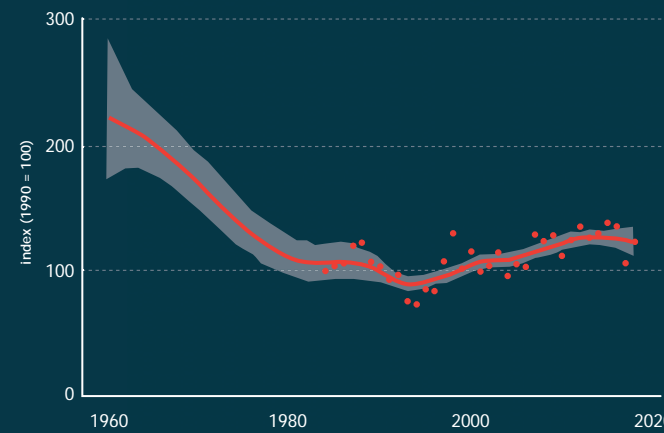
8 soorten

soorten Sahel wetlands

13 soorten

soorten van midden en zuidelijk Afrika

6 soorten

>> Gierzwaluwen boven Grou. Foto: Ruurd Jelle van der Leij

Geolocators hebben ook licht geworpen op de tot voor kort onbekende trekpatronen van gierzwaluwen. Gierzwaluwen verschillen van grauwe klauwieren en veel andere trekvogels doordat ze relatief weinig stoppen op hun trekweg. Waarschijnlijk hebben deze trekvogelkam-pioenen dat niet nodig, omdat ze energetisch zuinige vliegers zijn en bovendien al reizende kunnen eten. In vergelijking met veel andere soorten gaan ze hard: de treksnelheid van gierzwaluwen bedraagt 220 km/dag in het najaar en 316 km/dag in het voorjaar, dubbel zo snel als zangvogels.

Wat ze met grauwe klauwieren en veel andere trekvogels juist gemeen hebben, is dat ze in Afrika het regenseizoen volgen, en dus niet de hele winter aan een bepaalde plek gebonden zijn. In het najaar vliegen Nederlandse gierzwaluwen via Spanje naar het zuiden (rode lijnen). Na de oversteek van de Sahara verleggen ze hun koers naar het oosten. Begin september bereiken ze de regenwouden van het Congobekken.

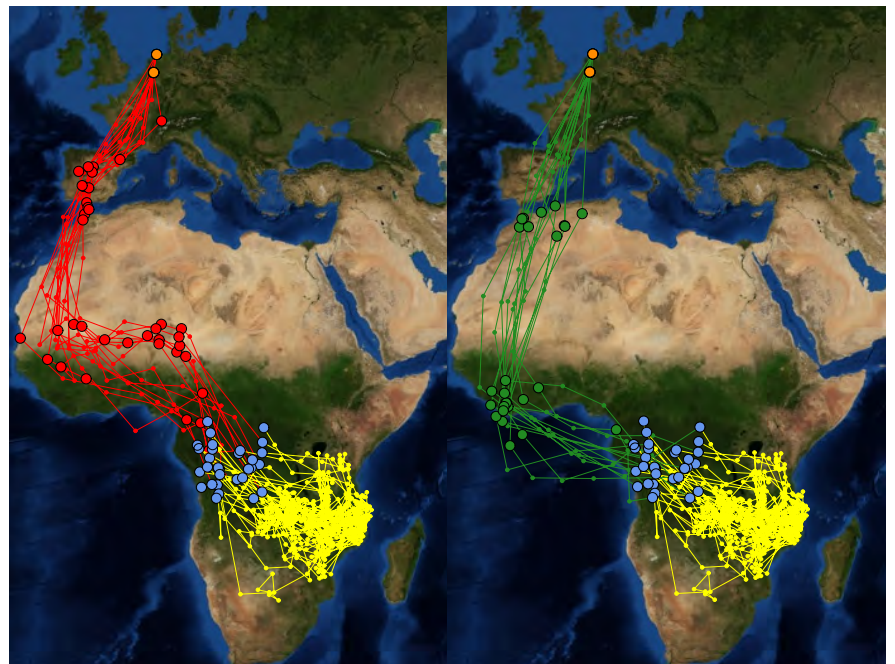
Van hieruit maken ze winterse uitstappen naar Malawi en Mozambique, in het zuidoosten van Afrika (gele lijnen). Deze duren gemiddeld vier maanden, net iets meer dan de tijd doorgebracht in het Congobekken zelf. In deze contreien valt juist in deze periode veel regen, waardoor er waarschijnlijk veel voedsel is.

Begin april vliegen ze dan weer terug naar Nederland, via een wat zuidelijkere en later oos-

telijkere route dan in het najaar (groene lijnen). De routes liggen veel minder ver uit elkaar dan bij de grauwe klauwier.

Bronnen:

Klaassen *et al.* 2014. *Limosa* 87: 173-181.
Akesson *et al.* 2012. *PLoS ONE* 7(7): e41195.

In augustus voorspellen hoeveel rietzangers terugkomen

Eindeloos kan Leo Zwarts in de weer zijn met satellietbeelden van de Sahel. 'De Europese beelden hebben tegenwoordig een verbluffende kwaliteit. Je kunt tot op de pixel bepalen hoeveel water er in de Nigerdelta staat. Kijk maar eens op de website *Opidin.org*.' Met de peilgegevens van lokale stations in Mali erbij begint Zwarts vervolgens te rekenen. 'Het is praktisch geknutsel hoor, geen zuivere wetenschap. Daarvoor zijn er nog te veel onzekerheden. Maar met deze metingen weten we uiteindelijk wel hoeveel water er in de vloedvlaktes

staat. En dat is allesbepalend voor vogels als rietzanger en purperreiger. In augustus kun je al voorspellen of er het volgende jaar veel of weinig zullen terugkeren naar Europa.' In die maand piekt de regenval in het zuiden, waar de rivieren Bani en Niger beginnen. Die stromen vervolgens met een omweg naar het grootste bekken, de Nigerdelta.

Zwarts, onderzoeker bij Altenburg & Wymega met een indrukwekkende veldervaring in Afrika, beschrijft het landschap na de overstromingen: 'Enorme watervlaktes, die in oktober meestal op hun grootst zijn. Een weelderige groei van drijvende waterplanten, lokaal bourgou genoemd. Het lijkt wel wat op ons vlotgras. Voor purperreigers en ralreigers ideaal om in te vissen. Rietzangers zie je vooral in de lage waterplanten in nieuw ontstane meertjes. Je kunt er tientallen per hectare vinden.'

'Echt cruciaal voor die vogels zijn de waterstanden in maart. Als de boel in de winter snel opdroogt, krijgen ze het zwaar. Ze concentreren zich dan op de schaarse plekken met water en voedsel maar zijn vaak erg verzwakt. Zomertalingen op drie meter. Voor vogelaars leuk, voor vogels levensgevaarlijk. De lokale bevolking kan ze dan heel makkelijk vangen om op te eten.'

>> Rietzanger.
Foto: Gerard Schouten

Noordwijk of Namibië? De drieteenstrandloper kiest voor het leven

Het uitgestrekte wad van de Banc d' Arguin kleurt groen van het zeegras. In de geulen zwemmen soms tuimelaars. Verspreid over de vlakke dribbelen wat drieteenstrandlopers tussen de andere steltlopers. Volgens onderzoeker Jeroen Reneerkens (NIOZ) eten ze hier vooral kleine wormpjes. Hij volgt de vogels al twaalf jaar. 'Drieteenstrandlopers die je 's winters langs de Noordzeekust ziet, komen nooit in Afrika. In de eerste paar maanden van hun leven maken jonge drieteentjes de keuze voor het leven: of ze op een stukje van de Afrikaanse of Noord-Europese kust gaan overwinteren. Voor mij is het de *holy grail* om te achterhalen op grond waarvan ze die beslissing nemen.'

Drieteenstrandlopers die langs de Afrikaanse kust overwinteren, zijn daar per saldo de meeste tijd van hun leven. 'Ik volg vogels uit de populatie op Noordoost-Groenland. Ze broeden daar in juni en juli. Daarna vertrekken ze, vetten eventjes op in de Waddenzee om in oktober al in Namibië te verschijnen. Dat is elfduizend kilometer verder. In april trekken ze weer noordwaarts en in mei zijn ze even terug in de Waddenzee. Ze hebben er dan vijf maanden Afrika op zitten.'

'De Afrikaanse kust is enorm lang en ik zie grote verschillen in wat drieteenstrandlopers daar doen. In Ghana eten ze bijvoorbeeld wadschelpjes (*Donax pulchellus*), een heel andere voedselbron dan op de Banc d' Arguin, waar ze van wormpjes leven. Ze staan heel lang op de hoogwatervluchtplaats om het onverteerbare schelpgruis te verwerken, tijd die ze niet aan foerageren kunnen besteden. Zo veel tijd, dat opvetten voor de terugreis mogelijk lastiger is dan voor hun soortgenoten op het strand van Namibië of Noordwijk. Uiteindelijk zullen ze daardoor misschien ook later en minder succesvol broeden.'

>> Drieteenstrandlopers in Namibië.

Foto: Jeroen Reneerkens

>> Drieteenstrandlopers bij Heemskerk.

Foto: Hans Schekkerman

Trekvogels komen terug

De terugtrek vanuit Afrika verloopt bij vrijwel alle soorten in een kortere periode dan tijdens de najaarstrek. Bovendien zijn er nu, in tegenstelling tot het najaar, sekseverschillen qua timing: mannetjes vertrekken doorgaans eerder dan vrouwtjes.

Maar er zijn meer verschillen. Het startpunt van de voorjaarstrek verschilt vaak van de plek van aankomst in het najaar. Heel wat soorten legden in de winter forse afstanden binnen Afrika af, op zoek naar goede voedselgebieden. Daarbij volgden ze vaak regenfronten. Bovendien verschillen de overheersende weersystemen in het voorjaar van die in het najaar.

Bij sommige soorten leiden deze factoren tot opvallend afwijkende lusvormige trekbewegingen (*loop migration*). Een bekend voorbeeld is de grauwe klauwier (pg 10.). Maar er zijn er meer. West- en Midden-Europese kwartels, tuinfluiters en bonte vliegenvangers trekken in het voorjaar gemiddeld oostelijker (via Italië) dan in het najaar (via Spanje) en over een breder front. Daarmee omzeilen ze deels de in het voorjaar frequent optredende tegenwinden. Ze vliegen nu ook veel hoger dan in het najaar. Trekkers benutten de gunstige meewinden die op grotere hoogte heersen.

Overigens lijkt het oude idee dat de meeste zangvogels de Sahara in een non-stop vlucht oversteken niet te kloppen. Radarstudies maken duidelijk dat veel vogels 's nachts trekken (gunstige energiehuishouding in relatief koele lucht) en overdag rusten op de (schaarse) plekken met schaduw. Anders ligt het bij thermiekvliegers, die overdag vliegen en 's nachts rusten, en steltlopers die, afhankelijk van de soort, in een non-stop vlucht naar West-Europa vliegen of via tussenstops in wetlands.

Verder lezen:

- Bruderer B. 2017. Der Ornithologische Beobachter, Beiheft 12: 1-264.
 Newton I. 2008. The migration ecology of birds. Academic Press, London.

Gevaren onderweg

De gevaren voor een trekvogel zijn legio, ook tijdens de voorjaarstrek. Denk alleen al aan de oversteek van de Sahara, minstens 1000-1500 km in vogelvlucht. Veel soorten moeten opvetten om deze barrière te passeren. De Sahelzone net ten zuiden van de woestijn is in het voorjaar echter bijna op zijn droogst, zodat het opvetten vaak honderden kilometers zuidelijker moet plaatsvinden. Dat betekent een nog langere oversteek.

Forse tegenwinden en zandstormen boven de Sahara zijn levensgevaarlijk of verstoren de broedcyclus, zo blijkt onder meer uit Nederlands onderzoek aan gezenderde vogels. Vier van de acht in 2011 van een geolocator voorzien boerenzwaluwen uit Culemborg haalden het bijna niet. Zandstormen dwongen ze om vele honderden kilometers terug te vliegen. Van deze barre tocht moesten ze eerst weer aansterken, zodat ze uiteindelijk pas eind mei, een maand later dan anders, op de broedplaatsen arriveerden.

Een vergelijkbaar verhaal bij gezenderde grauwe kiekendieven uit verschillende Europese landen in voorjaar 2018. De vroegst vertrekkende vogels passeerden de woestijn zonder veel problemen en bereikten de broedplaatsen via een lange tussenstop in Noord-Afrika.

Van de zes wat later, begin april, vertrekkende vogels werden er vier in de westelijke Sahara door zware tegenwinden gedwongen om terug te vliegen, een omweg van 750 km. Twee vogels bereikten uiteindelijk hun broedgebied, maar wel (zeer) laat; een derde vogel sneuvelde door uitputting bij de vierde poging om over te steken, en hetzelfde lot onderging vermoedelijk een vierde zendervogel.

Serieuze vertraging tijdens de voorjaarstrek heeft uiteraard voor iedere broedvogel enorme consequenties. De vroegst broedende soortgenoten zijn immers doorgaans het meest succesvol.

Verder lezen:

- Naturetoday 4 december 2012 - Vogelbescherming Nederland: Geheimen van de boerenzwaluwentrek ontrafeld.
- Naturetoday 6 juni 2018 - Grauwe Kiekendief - Kenniscentrum Akkervogels. Storm in Sahara breekt grauwe kiekendieven op tijdens de voorjaarstrek.

Vogels ringen om rol van Afrika te begrijpen

Hoe belangrijk is Afrika voor vogels die bij ons broeden en daar overwinteren? Zijn bijvoorbeeld de weersomstandigheden daar bepalender dan bij ons? Om zulke vragen te beantwoorden, worden op tientallen Nederlandse plekken vogels op systematische wijze gevangen en geringd, zonder ze met geluid te lokken. Dat gebeurt sinds 1994 op een twaalf-tal ochtenden in het broedseizoen.

Het levert informatie op over de reproductie, de verhouding tussen volwassen en jonge vogels, en de winteroverleving (vooral adulte vogels), via het aandeel terugvangsten. Dat is een grote meerwaarde van (zulk) ringwerk, aangezien trekroutes steeds vaker met zenders worden ontrafeld. Twee voorbeelden van soorten die bezuiden de Sahel overwinteren.

In warme en natte julimaanden worden bij ons relatief veel jonge kleine karekieten gevangen. Er is blijkbaar genoeg voedsel. Ook bij de fitis is warmte gunstig: hoe droger en warmer juni en juli, hoe meer jongen de maanden erna overleven en een jaar later terugkeren.

De overleving van volwassen vogels verschilt. De kleine karekiet overwintert in hoofdzaak in mangroves, de rest in de savannegordel. Droogte in de Sahel drukt de overleving van volwassen vogels, maar dit vertaalt zich niet

automatisch in dalende aantallen broedvogels bij ons. Kennelijk kan de relatief hoge overleving van volwassen vogels wel een stootje verdragen.

Ook bij de fitis loopt de sterfte op in droge Sahel-jaren. Dit wordt gevolgd door afnemende broedvogelaantallen in ons land. Maar er is meer aan de hand. Want terwijl goede en slechte jaren zich bij de kleine karekiet uitmidelen in een gelijkblijvende stand, neemt die van de fitis gaandeweg af. Een deel van de fitisproblemen ligt waarschijnlijk dus in eigen land. Kunnen ze onvoldoende inspelen op de tendens naar warmere voorjaren? Is er, bijvoorbeeld, door bosveroudering, nog voldoende broedbiotoop?

Verder lezen:

van den Bremer L. *et al.* 2019. *Limosa* 92: 36-44.
van der Jeugd H. *et al.* 2007. *Limosa* 80: 79-84
Scheekerman H. 2015. Pp. 98-100 in Broedvogel-rapport 2013 Sovon.

Problemen in Afrika of in Nederland?

We vroegen enkele onderzoekers naar hun mening: waar zit de bottleneck voor 'hun' soort?

'Voor de tapuit zitten de grootste problemen in ons broedgebied, niet in hun trek- en overwinteringsgebieden. We zien door de jaren heen de overlevingskansen in de winter niet afnemen, maar wel een afname in het aantal jongen dat groot wordt.'

Chris van Turnhout

(» Foto: Harvey van Diek)

'Het aantal sterfgevallen onder gezenderde grauwe kiekendieven verdubbelde afgelopen decennium in de winter en tijdens de voorjaarstrek. Daarom denken we dat de belangrijkste bottleneck voor ze in Afrika ligt.'

Raymond Klaassen

(» Foto: Rein Hofman)

'Voor drieteenstrandlopers is die vraag onmogelijk te beantwoorden. Afrika is niet één geheel. Er zijn bijvoorbeeld grote verschillen tussen Namibië en West-Afrika. We weten gewoonweg niet wat de huidige groei van de populatie precies bepaalt.'

Jeroen Reneerkens

(» Foto: Marcel van Kammen)

'Zelfs na 20 jaar onderzoek aan bonte vliegenvangers vind ik het moeilijk om te zeggen waar hun aantallen beperkt worden. In het broedgebied is nestgelegenheid een beperking en zien we effecten van klimaatverandering. Ik geloof echter dat het in veel gevallen onmogelijk is om winter- en broedgebied los van elkaar te zien. Condities in Afrika hebben vaak onbekende gevolgen voor het broedsucces.'

Christiaan Both

(» Foto: Harvey van Diek)

Waardoor we meer weten

Foto: Peter Eekelder

Broedvogels inventariseren

Door ieder voorjaar op dezelfde manier broedvogels te inventariseren, krijgen we inzicht in de aantalsveranderingen van soorten. In steden en dorpen meten we met MUS de ontwikkelingen van stadsvogels. Verspreid door het hele land liggen honderden BMP-gebieden en kolonies die door vogelaars geteld worden. Vanaf telpunten worden ook vogels in het agrarische gebied geteld (MAS). Op basis van dit alles berekenen we trends en signaleren we ook de ontwikkelingen bij zomergasten uit Afrika.

> sovon.nl/vogelstellen

Broedsucces en overleving

Met alleen tellen zijn we er niet. Veranderingen in vogel-populaties zijn grotendeels te verklaren door het aantal jongen dat groot wordt en hoeveel vogels de winter overleven. Daarom meten we het broedsucces via het Meetnet Nestkaarten. Voor enkele algemene soorten, waaronder Afrikagangers als fitis en rietzanger, meten we samen met het Vogeltrekstation het broedsucces en de overleving via gestandaardiseerd ringwerk op Constant Effort Sites (CES).

> sovon.nl/nestkaart

Watervogeltellingen

Ruim 1500 vogelaars in ons land gaan maandelijks op pad om watervogels te tellen voor Sovon. Door hun gegevens naast die van andere landen langs de flyway van trekvogels te leggen, is het mogelijk om aantalsveranderingen van de populaties van bijvoorbeeld de rotgans en drieteenstrandloper te volgen. De extra tellingen langs de Afrikaanse kust (p. 8-9) leveren nieuwe inzichten op over hoe de wadvogels ervoor staan.

> sovon.nl/watervogels

Foto: Peter Eekelder

Onderzoeksprojecten

De verhalen in deze Vogelbalans zijn voor een groot deel gebaseerd op onderzoeksprojecten uit binnen- en buitenland. Allerlei universiteiten, instituten en zelfstandige onderzoekers proberen, niet zelden ook in hun vrije tijd, de levenscyclus van vogels te ontrafelen. Dat onderzoek is noodzakelijk om de waaromvragen van aantalsveranderingen te beantwoorden en vogels effectief te kunnen beschermen.

Meedoen?
Kijk welk project er bij je past
en leer vogels tellen.
> sovon.nl/iktelmee

Meer weten over Afrikagangers?

Zojuist verschenen: het extra dikke nummer van Limosa over vogels in de Sahel. Abonneer je op dit interessante vogeltijdschrift via sovon.nl/limosa

Vogelinformatie online

Op vogelatlas.nl zijn extra gegevens en kaarten van de Vogelatlas te raadplegen. Meer info over trends, landelijk, per provincie of belangrijk vogelgebied, via sovon.nl/vogelinfo

Sovon Vogelonderzoek Nederland

Vogels zijn de graadmeters van onze natuur. Om precies te weten hoe het gaat met de vogels in Nederland, organiseert Sovon door het hele land vogeltellingen. Duizenden vrijwilligers doen hier al tientallen jaren aan mee. Mede dankzij hun inzet is Sovon in staat om de vogelstand op de voet te volgen en jaarlijks actuele gegevens te presenteren.

Publicaties

De Vogelbalans is een jaarlijkse uitgave van Sovon waarin we inzicht geven in de stand en trend van vogelsoorten. Naast deze Vogelbalans brengen we jaarlijks verschillende rapporten uit, waarin we resultaten van projecten delen: sovon.nl/publicaties

Colofon

Tekst:

Ruud Foppen, Fred Hustings, Albert de Jong (hoofdredactie), Chris van Turnhout

Eindredactie:

Fred Hustings

Beeldredactie:

Harvey van Diek & John van Betteray

Vormgeving:

John van Betteray & Bureau Viesrood

Gegevensbewerking:

Erik van Winden

Drukwerk:

Veldhuis Media, Raalte

Foto omslag:

Oeganda (Peter Eekelder), inzet gierzwaluwen (Ruurd Jelle van der Leij)

© 2019 Sovon Vogelonderzoek Nederland

Overname van informatie uit de Vogelbalans is toegestaan met bronvermelding **Vogelbalans Sovon 2019**

Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Telefoon: 024 7 410 410

E-mail: info@sovon.nl

sovon.nl/vogelbalans

Vogelbalans 2019 - Afrikagangers

